

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ

Л.В.Тимошенко, О.О.Швабський

Анотація. Аналізується ефективність засобів і методів екологічного виховання, що стимулюють розвиток моральної свідомості підлітків

Ключові слова: екологічне виховання, тренінгові методи, етнопедагогічні традиції, моральна свідомість підлітків.

Аннотация. Анализируется эффективность средств и методов экологического воспитания, стимулирующих развитие морального сознания подростков.

Ключевые слова: экологическое воспитание, тренинговые методы, этнопедагогические традиции, моральное сознание подростков.

Summary. Efficiency is analysed of facilities and methods of ecological education of, which stimulate development of moral consciousness of teenagers

Keywords: ecological education, to training methods, traditions, moral consciousness of teenagers

Розвиток індустріальної цивілізації спричинився до глибокої екологічної кризи, що виявляється у зростанні захворюваності та смертності живих організмів, зміні їхнього генетичного фонду, зникненні окремих представників флори і фауни на Землі, загибелі лісів, озер, зміні планетарного клімату. Водночас усе більше вчених (А.Горелов, Б.Ліхачов та ін.) доходять висновку, що екологічна криза – це багато в чому світоглядна, філософсько-ідеологічна криза, результат поганої адаптації людини до нової реальності. В цьому аспекті стає зрозумілим: розв'язання екологічної проблематики в глобальному масштабі неможливе без зміни екологічної свідомості й поведінки. Останні, своєю чергою, вбудовані у свідомість моральну, у систему загальнолюдських цінностей. Тому швидше за все, екологічна криза може бути подолана не за рахунок діяльності спеціалістів з охорони довкілля, а через запровадження спеціальної системи екологічного виховання, спрямованого на формування системи цінностей і активної життєвої позиції, що виражаються у високоморальній поведінці, відповідальному ставленні до всього живого на планеті. У зв'язку з цим винятково важливого значення набуває аналіз педагогічного досвіду та виховних інновацій, що пропонують різні методи регуляції взаємин людини і довкілля, соціуму та природи.

Мета нашої статті – проаналізувати потенціал різних напрямів екологічного виховання у формуванні моральної свідомості підлітків.

Огляд досліджень і публікацій. Психологічні аспекти формування моральної свідомості особистості й становлення екологічної культури школярів розглядаються в дослідженнях М. Вересова, С.Дерябо, С.Мургаєвої, В.Ясвіна та інших. Значний внесок в наукове осмислення проблеми формування у підростаючого покоління відповідального ставлення до довкілля внесені дослідженнями: з краєзнавчо-природоохоронної роботи (Ю.Валішин, В.Нагаєв, А.Соловійов, А.Солдатенков та інші); з встановлення ролі природи та екологічної спрямованості виховання у формуванні особистості (О.Алексєєв, Г.Дружиніна, А.Родова та інші); впливів на різні аспекти виховання особистості школяра (В.Іванов, С.Черенкова); питання виховання особистісної позиції юнацтва щодо проблем навколишнього середовища розкрито у працях Г.Кароне, С.Совгіри [3; 5].

Таким чином, необхідність екологічного виховання прийдешніх поколінь, спрямованого, насамперед, на формування моральної свідомості, зумовлюється потребою не лише подолання споживацьких стереотипів у стосунках людини з природою, що викликають екологічну та інші кризи, але й формування людини, здатної до перевлаштування суспільного життя, збереження культури, екології, правопорядку. Як вітчизняні, так і зарубіжні вчені сходяться на думці, що розв'язання екологічної проблематики лежить не стільки в галузі розробки нових технологій, скільки у зміні свідомості людини та її поведінки у довкіллі [1; 2; 6].

Високий потенціал у цьому аспекті мають народна педагогіка з її багатовіковими традиціями відповідального ставлення до довкілля, та інноваційні підходи у вихованні (з використанням тренінгових технологій), спрямовані на розвиток моральної свідомості та морально-етичної відповідальності за свою поведінку. Розглянемо методичні аспекти використання обох контекстів

(народно-педагогічного та інноваційного) екологічного виховання для формування моральної свідомості учнів підліткового віку.

Народна педагогіка має в своєму розпорядженні величезну кількість матеріалу екологічного змісту. З погляду екології, кожна етнічна культура екологічна, оскільки сформувалася у взаємодії людини з певним природним середовищем шляхом адаптації до неї. При цьому біологічне життєзабезпечення не тільки визначало соціально-культурну діяльність, але й регламентувалося соціокультурними, зокрема етнічними, національними параметрами й установками [4].

Особливо сильним і дієвим засобом традиційного екологічного виховання є народні традиції, що відображають уявлення про єдність і взаємозв'язок вітальних процесів у всіх сферах живої і неживої природи. Виступаючи як колективна пам'ять, вони є невід'ємним елементом народної екологічної свідомості [4]. Будучи суспільним явищем, вони існують у вигляді принципів, норм, правил, ідеалів, які регламентують взаємини людини з природним оточенням, підкоряючись принципу «Не нашкодь!», і формують світоглядну основу дбайливого і відповідального ставлення до природи, що органічно вбудовується у всю ціннісну структуру індивіда, стає складовою морального самоусвідомлення – поряд із національним та громадянським.

Представляючи найбільш стійкі норми і принципи поведінки людей в суспільному й особистому житті, екологічні традиції і звичаї, насамперед, виконують регулятивну та виховну функції. Заснований на них процес виховання максимально враховує вікові можливості людини і здійснюється протягом всього життя, тобто безперервно. Торкаючись усіх сторін взаємодії суспільства й людини з природою, органічно вплітаючись в їхнє життя, він стає природним, як саме життя. При цьому виховання здійснюється комплексно, оскільки включає, окрім пізнавального компонента, ще й ціннісні, нормативні й практично-діяльнісні складові. Воно охоплює всі рівні, що визначають формування екологічної та моральної свідомості й поведінки – окрему особистість, кожен сім'ю, суспільство загалом – і відбивається у всіх підструктурах – екологічних уявленнях, суб'єктивному ставленні до природи, стратегії і технології взаємодії з навколишнім світом. Це досягається використанням створеного не одним поколінням і перевіреного часом багатющого арсеналу психологічних і педагогічних способів і прийомів дії на особистість, ефективність яких полягає в їх простоті та ясності, в їх загальнодоступності.

Назвемо найбільш ефективні з них, які широко використовуються в Україні та за кордоном для посилення екологізації змісту навчально-виховного процесу:

- залучення школярів до участі в народних звичаях та обрядах з виразним природоохоронним змістом, як-от: свято першої борозни (стародавня народна традиція, пов'язана із сільськогосподарським календарем, – початок оранки, сіви); заклички, закликання весни (зустріч птахів із співанням веснянок і випіканням коржиків чи булочок у вигляді жайворонків); свято першого снопа та обжинки і багато інших обрядів;

- наукові дослідження природоохоронного досвіду предків: вивчення топоніміки рідного краю, пов'язаної з природними об'єктами, встановлення зв'язків між пам'ятниками архітектури, культовими спорудами та екологічною специфікою місцевості;

- участь у традиційних народних іграх на природі, екскурсії, створення навчальних екологічних стежин [5; 6].

Використання інноваційних виховних технологій для формування моральної свідомості підлітків передбачає, зокрема, широке залучення тренінгових методик з екологічним змістом. Основна мета тренінгових форм виховної роботи – розвиток особистості дитини, її умінь слухати і чути інших, говорити й переконувати, відкрито висловлювати свою громадянську позицію, розвивати власне відповідальне ставлення до довкілля та інших людей. Це, своєю чергою, впливатиме на становлення морально-етичних цінностей школяра, розвиток його моральної свідомості.

Наведемо для прикладу декілька тренінгових вправ для екологічного виховання й прокоментуємо їх результативність.

«Роздуми про себе самого» (Індивідуальна робота). Основне призначення цієї форми роботи — формування навичок елементарного самоаналізу. Педагог повинен допомогти дітям навчитися розуміти себе, свої особливості, відчути власну індивідуальність, усвідомити своє ставлення до різних явищ, соціальних інститутів, тобто глибше й повніше розібратися в собі і в своєму ставленні до навколишнього світу. Результати індивідуальної роботи учнів можуть бути обговорені відразу після закінчення відведеного часу, або на наступному занятті. Основний принцип — працює сама дитина, і не слід поспішати оцінювати її роботу. Достатньо, якщо вона вперше задумалася про себе, особливості свого характеру, про свої чесноти і недоліки, про своє ставлення до навколишнього середовища, всього живого на планеті Земля. Хай дитина нічого не написала, але якщо вона думала про себе, цього часто

буває цілком достатньо для того, щоб почалися позитивні зміни в ній самій, усвідомлення своїх взаємин зі світом. Не слід вимагати негайних результатів індивідуального самоаналізу, а тим більше ставити незадовільні оцінки. Підкреслимо, що завдання в іншому — створити умови для розвитку і позитивних змін в дитині. Розглянемо особливості цієї форми на прикладі тренінгу «*Мауглі*».

Учитель: «Звичайно, ви пам'ятаєте казку про хлопчика, який потрапив у вовчу зграю і виховувався серед звірів. Упевнений, що у кожного з вас є улюблена жива істота, про яку ви готові турбуватися, годувати її, навіть поділитися з нею своїми жалем і радощами. Візьміть аркуш паперу, напишіть вгорі своє ім'я і поряд назву вашої улюбленої живої істоти та її ім'я. А зараз протягом 1,5 - 2 хвилин подумайте і запишіть вашу схожість з цією істотою. Що вас об'єднує? Чим ви схожі? Що вас зближує? Це можуть бути різні підстави або ознаки. Головне — це ваша схожість! Постарайтеся знайти якомога більше таких ознак, що об'єднують вас. Адже у Мауглі й вовчат із зграї було дуже багато спільного, наприклад, звичка купатися в спекотний літній день у прохолодних водах великої річки або слухатися мудрого вчителя Ведмедя Балю.

Після того, як ви складете список (бажано, щоб в нім було приблизно 8-10 загальних характеристик), охочі можуть поділитися своїми спостереженнями зі всіма учнями класу. *Коментар для педагога:* доцільно систематизувати вислови учнів, записуючи їх твердження на дошці. Після складання списку приблизно з 20-30 характеристик зробіть узагальнення про те, що все живе на нашій планеті Земля має право на життя, так само як і будь-яка людина. Адже у нас стільки спільного! Хай це буде головним висновком проведеної вправи — людина і природа єдині!

Вправа «Прості поради». Вчитель звертається до учнів із такими словами: «Сьогодні ми потренуємо вміння переконувати людей. Для цього вам необхідно протягом 2 хвилин скласти тези (план, конспект) свого виступу перед аудиторією з метою переконати слухачів в тому, що ваша конкретна порада з того, як берегти навколишнє середовище є найбільш дієвою. При складанні тез вам потрібно написати поради трьох видів для різних – як кажуть у рекламі – цільових аудиторій: а) для однокласників, своїх однолітків; б) жителів свого рідного міста; в) жителів планети Земля.

Для цього обдумайте і запишіть у свій зошит декілька можливих простих порад для кожної цільової аудиторії. Це дозволить уникнути повторення в тому випадку, якщо хтось з учасників тренінгу раніше вас назве раду, що прийшла в голову і вам. При формулюванні поради майте на увазі, що вона повинна бути простою (здійснюваною) і дуже конкретною. Не варто давати глобальні поради типу: «Потрібно берегти озоновий шар» — пишіть конкретніше – «Відмовтеся від використання аерозолів на основі фреону», а замість гасла «Бережіть тварин» краще — «Підгодовуйте птахів узимку». При складанні тез свого виступу бажано підкреслити, чим конкретно ваша порада допомагає зберігати природу. Ваші висловлювання мають бути достатньо переконливими, щоб у подальшому члени малої групи проголосували за вашу раду, оскільки тільки в цьому випадку вона буде включена у велику книгу «Прості поради для відповідальних громадян планети Земля», яка вийде друком у нашій шкільній типографії. Для цього потрібно наводити якомога більше фактів, прикладів, реальні випадки, в яких ваша порада допомагала відновленню природи й тому подібне. Ваше завдання – переконати малу групу в тому, що ваша порада найбільш дієва. При цьому, природно, спиратися слід на реальні факти й аргументи. Не варто фантазувати. Знайдіть реальні достоїнства вашої поради». Час у кожного учасника обмежений — 1 хвилина. За цим уважно стежить педагог, періодично оголошуючи про закінчення відведеної черговому учневі 1 хвилини, але в роботу малих груп він не втручається. Учні повинні самостійно передавати один одному слово для виступу. Під час виступу члена групи решта дітей не повинні йому заважати, наприклад, ставлячи багато питань, оскільки в цьому випадку у виступаючого просто не вистачить часу для викладу своєї поради в повному обсязі. Для питань і уточнень відводиться спеціальний час.

Після виступу всіх членів групи дається ще 2 хвилини на уточнення й питання один до одного, а також на ухвалення рішення в кожній групі про те, чия порада дійсно гідна втілення в життя. Таким чином діти вчаться бачити необхідність активного ставлення до навколишнього середовища, потребу взяти на себе частину відповідальності за його стан, можливість особистого внеску у відновлення природи.

Нами встановлено, що особливо успішним є поєднання народної педагогіки та інноваційних технологій в екологічному вихованні підлітків. Умовами ефективності такого підходу є: діалогова форма спілкування педагогів з дітьми; застосування проблемного викладу матеріалу; широке використання екологічного потенціалу дидактичних і народних українських ігор, обрядів і звичаїв; розширення контактів підлітків із природою, наприклад, при проведенні комплексних уроків на місцевості. Винятково важливою формою екологічного виховання школярів є екскурсії. Ця достатньо традиційна форма роботи в умовах сучасного виховного процесу зазнає значних змін як в цільовій

спрямованості, так і в змісті й методиці її проведення. Один з прикладів – створення навчальних екологічних стежин, що включають не тільки біологічні об'єкти, але й пам'ятники культури, культові споруди, що підсилює чуттєво-естетичне сприйняття школярами змісту екскурсії. Екологічні стежини відкривають перспективу науково-пізнавальної та суспільно корисної діяльності, дозволяють освоювати ряд природоохоронних технологій, зокрема тренінгових, серед яких – стратегія індивідуальної високоморальної поведінки в природному середовищі.

Висновки. Реалізація описаних напрямів екологічного виховання в роботі з учнями підліткового віку може стати надійним опертям і водночас стимулом розвитку моральної свідомості школярів. Використання народно педагогічних традицій та інноваційних тренінгових методів сприятиме підвищенню ефективності процесу екологічного виховання, розвитку елементів екологічної культури і морально-етичних ідеалів, зразків високоморальної поведінки, зокрема у ставленні до довкілля, екологічних переконань і розумних життєвих потреб.

Література

1. А.А.Горелов. Социальная экология: Монография / Горелов Анатолий – ИФ РАН - М., 1998. - 275 с.
2. Дерябо С.Д., Ясвин В.П.. Экологическая педагогика и психология. - Ростов-на-Дону.: Феникс, 1996. - 316 с.
3. Кароне Г.Н. К созданию методики экологического образования школьников// Вопросы психологии. - 1995. -№1. -С.29.
4. Мургаева С.И. Народные традиции в экологическом воспитании старшеклассников: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Мургаева Светлана Ивановна. – М., 2009. – 176 с.
5. Совгіра С. В.Нетрадиційні форми екологічної освіти учнів// Рідна школа. - 2006. - №3. - с.51-55
6. Ягодин Г.А. Некоторые рекомендации по созданию системы непрерывного экологического образования // Экология и география: проблемы подготовки учителя. - М.: ТЭКО-центр, 1995. С. 32-45.